

8. Сунгуров А. Ю. Взаимодействие власти и структур гражданского общества; возможные модели / А. Ю. Сунгуров // Гражданский диалог. – 2008. – № 3 – С. 12–17.

9. Солових В. П. “Good Governance” це одна із сучасних моделей державного управління / В. П. Солових // Науковий вісник академії муніципального управління : зб. наук. пр. – Вип. 1. – К. : АМУ, 2010. – С. 112–120. – (Серія “Управління”).

10. Цымбал Л. А. Синергетика информационных процессов: закон информационной адекватности / Л. А. Цымбал. – М, 2000. – 122 с.

Надійшла до редколегії 19.11.2013 р.

УДК 35.085:316.344.42

Г. А. КЕРНЕС

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРІЇ ЕЛІТ: ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКІ ВИМІРИ

Розглянуто питання ретроспективного аналізу теорії еліт.

Ключові слова: національні еліти, формування політики, стратегії впливу, зарубіжний досвід.

The article is devoted to a retrospective analysis of the theory of elites.

Key words: national elites, policy formation, influence strategies, foreign experience.

Елітаризм як наукова проблема являє собою міждисциплінарну галузь, оскільки онтологічні витоки наукових уявлень щодо стратифікації суспільства за певними детермінантами можна спостерігати у філософії, соціальній антропології, психології, політології, праві та інших соціальних науках. Кожна з них виходить із власних точок зору стосовно пояснення культурних, ментальних, фізіологічних і соціальних позицій щодо організації суспільної життєдіяльності, виокремлення ролі і функцій тих, хто займає домінуючий стан у суспільно-політичних відносинах. Розпочинати ретроспективний аналіз теорії еліт з позицій науки державного управління варто із визначення, на наш погляд, декількох принципових положень: по-перше, предметною сферою галузі науки державного управління є закономірності функціонування державноуправлінських систем, у тому числі суспільних процесів як об'єктів державноуправлінського впливу, принципи і технології управлінської діяльності органів державної влади [4, с. 8]. Звідси, можна виділити специфічну сферу досліджуваного явища (теорії еліт), а саме: розглянути еліту як чинник державотворення, визначити її специфічну роль і функції в суспільно-політичних процесах, проаналізувати закономірності функціонування і розвитку державноуправлінських систем як трансформаційні процеси, що відбуваються в політичному істеблiшменті. По-друге, важливими для розуміння

національних державотворчих тенденцій є аксіологічні виміри функціональної складової такої соціальної страти, як еліта, визначення, наскільки її цінності відображають реальні прагнення і потреби українського суспільства. По-третє, для нас також є цікавою проблема природи політичних еліт.

У даній статті розглянуто еволюцію розвитку теорії еліт, виходячи з напрацювань різних наукових напрямів: біологічного (Ю. Леман, Б. Штульц, Х. Чемберлен, Г. Мендель, Г. Лундборг, В. Хартнакке, Г. Ф. К. Гюнтер, Т. Моллінсон та ін.); технічного (Д. Белл, Е. Тоффлер, П. Друкер, В. Іноземцев, Ж. Бодрійяр, М. Постер, М. Пайор, Ч. Сейбл, Л. Хіршхорн, М. Кастельс, Г. Міллер та ін.); розподільного (Л. Вальрас, К. Маркс, Р. Міхельс, Л. фон Мізес, Й. Шумпетер, С. Ліпсет, Дж. Бернхейм, К. Манаейм, Е. Шамс, Ф. фон Хайек та ін.); організаційного (М. Вебер, М. Кроз'є, С.Н. Паркінсона, В. Вільсона); структурно-функціонального (Т. Парсонс, Р. Мертон, Г. Спенсер, К.Л. Стросс та ін.).

Метою цієї роботи є висвітлення особливостей становлення та розвитку теорії еліт. Предметом ретроспективного аналізу є теорії еліт, які є загальноновизнаними і представляють інтерес як з науково-теоретичної, так і прикладної точок зору. Під теорією еліт розуміється сукупність соціально-політичних ідей, в яких розкривається зміст соціальної стратифікації, відбудовується соціальна модель суспільних комунікацій у процесах державотворення. Така позиція дещо відрізняється від існуючих підходів до визначення теорії еліт. Так, у Вільній енциклопедії (Wikipedia) теорія еліт розглядається як світоглядна й філософська концепція про роль і значення окремої групи людей, невеликої тісно згуртованої частини суспільства (еліти), її вплив на різні сфери економіки чи політики [3]. Ця система характеризує еволюцію наукових і соціальних досягнень (перетворень) як результат об'єднаних зусиль невеликого колективу учасників, пов'язаних між собою спільними цілями та ознаками. На нашу думку, концепція не може складати зміст теорії, адже провідні положення не завжди стають сутнісною ідеєю, навколо якої формується цілісне уявлення про предмет. Наведена деталізація предмета дослідження зроблена не випадково, адже, по-перше, необхідно показати відмінність авторського підходу від існуючих (основних) теоретичних позицій; по-друге, вважаємо за доцільне розпочати власне дослідження з теорій еліт, що були сформовані наприкінці XIX – початку XX ст., оскільки саме в цей період відбувається формування держав у сучасному їх розумінні.

Визнаними засновниками класичної елітології, її “патріархами” є італійські соціологи Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, які досить предметно і конкретно сформулювали основні положення науково-філософської концепції еліти, представили їх як закінчену систему поглядів. До представників першого покоління елітологів, наукова діяльність яких припадає на кінець XIX – першу третину XX ст., належать також французький політолог Ж. Сорель, видатний німецький соціолог М. Вебер, іспанський культуролог і політолог Х. Ортега-і-Гассет. Вони сформулювали абетку сучасної доктрини елітаризму. Їх численні послідовники розвивали і переосмислювали окремі положення, але фундаментальні підстави

залишаються і понині практично непорушними. Саме вони зробили еліту предметом спеціального дослідження, спробували дати їй дефініцію, розкрити структуру, закони функціонування, роль у соціальній і політичній системах. Особливу практичну значущість мають відкриті ними закономірності циркуляції і зміни еліт, елітарна структура суспільства як необхідність, і як норматив.

Далі стисло розглянемо провідні ідеї вчених, які представляють різні наукові напрями в теорії еліт. Тут взято за основу класифікацію, за якою теорію еліт складають біологічний, технічний, розподільний, організаційний та структурно-функціональний напрям.

Біологічний напрям у теорії еліт представлений працями таких учених, як Ю. Леман, Б. Штульц, Х. Чемберлен, Г. Мендель, Г. Лундборг, В. Хартнакке, Г. Ф. К. Гюнтер, Т. Моллінсон та ін. Як можна побачити, ці вчені переважно є представниками так званої “расології” – течії, що поєднала комплекс філософських, природничих, біологічних і расово-політичних ідей, спрямованих на пояснення походження і збереження відповідних домінантних рас. Найбільш типовий й найбільш неоднозначний представник цього напрямку Ганс Фрідріх Карл Гюнтер висунув ідею “нордичної раси” як єдиної прародительки всіх інших рас на Землі. У своїй праці “Нордична ідея серед німців” учений доводить: “Досі расова ідея була для багатьох лише ідеєю, спрямованою проти інших рас, відтепер це ідея, що працює на ту з п’яти європейських рас, яка має найбільшу цінність для цивілізацій індоєвропейських народів: нордичну расу. І всі ті, хто пишався своїм “арійством” – оскільки майже кожен німець, кожен європеєць, взагалі кожна людина не може виводити всі свої спадкові задатки від однієї єдиної раси – можуть подивитися, наскільки вони далекі від ідеалу” [2, с. 347].

Так званий “технічний напрям” у теорії еліт пояснює розшарування соціальних спільнот, виходячи з набору відповідних ресурсів, проводячи водорозділ між тими, хто володіє сучасними технологіями, і тими, хто їх обслуговує. Таку наукову течію яскраво проілюстровано у праці Деніела Белла і Владислава Іноземцева “Епоха роз’єднаності”. Автори у формі діалогу намагаються дати відповіді на геополітичні виклики сучасності, а саме об’єктивізувати проблему світового порядку. Саме питання про так званий світовий порядок виникає тому, – зазначає Даніел Белл, – що ми звикли до колишнього домінування імперських сил, а сьогодні у світі немає єдиного гегемона. Римська імперія, а пізніше іспанська, британська або російська – всі вони привносили у світ певний порядок. Сьогодні все видається роздробленим і роз’єднаним. Це відчуття посилюється і від наявності ООН. Тут дефіцит “порядку” відчувається вже на геополітичному рівні [1, с. 215].

Розподільний напрям у теорії еліт ґрунтується на соціальному розшаруванні суспільства на підставі пропорційності розподілу життєвих благ – як матеріальних, так і нематеріальних. Щодо цього напрямку, то тут переважають роботи наукової школи еліт економічного спрямування Л. Вальраса, К. Маркса, Р. Міхельса, Л. фон Мізеса, Й. Шумпетера, С. Ліпсета, Дж. Бернхейма, К. Манайма, Е. Шамса, Ф. фон Хайека та ін. Як зазначає Й. Шумпетер, правління демократичної еліти як

“благо для всього суспільства” можливе лише за умови, коли “страта еліти” буде, з одного боку, не дуже винятковою, а з іншого – не дуже доступною для “аутсайдерів” і водночас достатньо сильною, щоб могли асимілювати індивідів з нижчих страт, які вириваються вперед. Такий підхід до демократії пропонує елітарну структуру суспільства і можливість для мас робити вибір серед конкуруючих еліт. “Протиріччя між елітизмом і теоріями демократії виявляються в тому, що, по-перше, елітизм походить із нерівності людей, тоді як класична теорія демократії пропагує їх рівність, хоча б політичну...; по-друге, елітизм спирається на те, що реальним суб’єктом політичної влади є еліта, тоді як юридичний принцип демократії – визнання волі народу як джерела влади” [6].

Організаційний напрям у теорії еліт започаткований видатним німецьким соціологом Максом Вебером. Основні ідеї, запропоновані вченим, були розвинути у працях М. Кроз’є, С. Паркінсона, В. Вільсона та ін. Основною роботою, в якій М. Вебер викладає ідеї раціональної бюрократії, є фундаментальна праця “Господарство і суспільство”. У ній учений розмірковує над поняттям “патримоніальна бюрократія”, і саме на основі її аналізу формується провідна ідея – ідеально-типова модель раціональної бюрократії. Для більш повного розуміння теорії раціональної бюрократії варто врахувати і статті М. Вебера “Про деякі категорії розуміючої соціології”, “Політика як покликання і професія”, “Парламент і уряд у реформованій Німеччині”. У останній статті Макс Вебер описує систему державного управління, що існувала в Німеччині на початку ХХ ст. Раціональна бюрократія, що існувала в Німеччині, відбудовується навколо такої соціальної категорії, як легальне панування. Характерною рисою даного типу управління є наявність системи формальних правил, що регулюють діяльність управлінського персоналу. Причому ці правила можуть бути змінені. У цьому полягає одна з найважливіших відмінностей легального панування від традиційного: в традиційному можливість права обмежена існуючими традиціями, а в легальному не існує ніяких обмежень, крім дотримання встановлених формальностей. Вебер вважав, що саме по собі легальне панування не налічує достатню легітимність. Тому воно має бути доповнене традиційними, патермоніальними елементами, а саме: посадові обов’язки виконуються на постійній основі і регулюються встановленими правилами; обов’язки розподілені між функціонально.

Розглянемо концептуальні положення представників структурно-функціонального напрямку. За Т. Парсонсом, будь-яка соціальна дія утворюється структурами і процесами, за допомогою яких люди формують осмислені наміри і більш-менш успішно їх реалізують у конкретних ситуаціях. Теорія соціальної дії Парсонса базується на взаємодії чотирьох загальних підсистем – організм, особистість, соціальна і культурна системи. Культурні системи орієнтовані на підтримку зростаючих соціальних систем – соціальної інтеграції індивідів; системи особистості – досягнення мети; а поведінковий організм – адаптацію до навколишнього середовища. Як це не дивно, – стверджує Парсонс, – але взаємовідносини між особистістю і соціальною системою: соціально структуровані через те, що ми назвали послугою. Політичні структури пов’язані з організацією

колективної дії задля досягнення колективно важливих цілей. На вищій стадії політичного розвитку диференціація статусу серед дорослого населення спирається на поєднанні двох принципів. Перший визначає рівні відповідальності для координованої колективної дії і встановлює інститути лідерства й авторитету. Другий стосується рівнів компетенції, заснованих на знаннях, уміннях тощо і має значний вплив на формуванні суспільної свідомості [5]. Отже, за Парсонсом, соціальний статус здебільшого ґрунтується на процедурі легітимації, яка виходить з релігійного або політичного контекстів (правового). Соціальний статус здебільшого визначається через реалізацію чотирьох суспільних функцій таких соціальних інститутів, як підтримка зразка, інтеграція, досягнення цілей і адаптація. Як можна побачити, соціальна ієрархія є результатом взаємодії цих підсистем, вона відтворюється відповідно до їх місця у процесі еволюції конкретного суспільства.

Отже, розглянувши основні концептуальні течії в теорії еліт, можна зробити такі висновки. Становлення і розвиток теорії еліт відбувались у межах відповідних етапів: V ст. до н.е. – X ст. (аксіологічний); X – XV ст. (релігійний); XV – XVIII ст. (просвітницький); XVIII-XIX ст. (організаційний, розподільний); XIX-XX ст. (організаційний, біологічний, структурно-функціональний); XX ст. – по теперішній час (технічний, структурно-функціональний). Біологічний напрям здебільшого визначається антропологічними і расово-політичними ідеями щодо походження і збереження відповідних домінантних рас, технічний є відображенням способу формування соціальної ієрархії на засадах ідей постіндустріалізму, розподільний репрезентує ліберальну течію в теорії еліт, організаційний розкриває технократичний бік функціонування найвищої страти суспільства, структурно-функціональний ґрунтується на ціннісній теорії та теорії соціальної дії.

Концептуальні напрями в теорії еліт пов'язані із конкретним історичним періодом. В аналізі не ставилось за мету провести детальний розгляд предтечій щодо створення теорії еліт (період до XIX ст.), акценти зроблено на більш детальному розкритті змісту наукових шкіл саме останніх етапів. Утім варто зазначити, що перші три періоди становлення теорії еліт, у межах яких домінували аксіологічні, релігійні та просвітницькі ідеї, мали свої конкретні часові межі. Доба військово-політичної аристократії, лицарства та культурного ренесансу, безумовно, складають теоретичні підвалини досліджуваної теорії. У цей час формулюються основні ідеї і висуваються сміливі гіпотези, проте, на наш погляд, теорія еліт як відокремлений напрям наукових досліджень (із чіткою конкретизацією свого предмету) почала формуватися на початку XIX ст.

Під елітою розуміємо представницьку частину суспільства, що визначає вектори його розвитку на конкретному історичному етапі та посідає ключові позиції в системі соціальних ієрархій. Є деякі відмінності власного розуміння еліти від загально визнаних. Розглядаючи еліту як родове поняття, ми виходили з позицій, що воно має бути більш загальним і відображати сучасну систему суспільно-політичних цінностей. Не йдеться про меншість, найменшу частину, найвидатніших і найбільш кваліфікованих, адже акцентується саме на представницькій частині, тобто тих, хто представляє суспільство як у зовнішньополітичних, так і

внутрішньополітичних відносинах. Зауважуючи на тому, що еліта обов'язково має визначати вектори суспільно-політичного розвитку, доводиться теза про те, що саме історичний період виводить на перший план різні соціальні страти, які відповідають змісту цього поняття (політична та військова аристократія, лицарство, духовенство, діячі науки і культури, бюрократія, промисловці та підприємці, політики тощо). Кожний історичний період визначає свою еліту, і це визначення здебільшого обумовлено системою суспільно-політичних цінностей.

Щодо розуміння регіональної еліти, то тут ключовою ознакою виступає територіальність, а саме сфера компетенцій і коло повноважень. Так, під регіональною елітою розуміється представницька частина певної території, що визначає вектори її розвитку на конкретному історичному етапі та посідає ключові позиції в системі соціальних ієрархій, а також входить до складу національної еліти. Тут важливим чинником виступає розгляд регіональної еліти як складової частини національної. Це зроблено не випадково, адже причетність до формування суспільних векторів розвитку має відбуватись на засадах усвідомлення і прийняття загальнонаціональних цінностей. Представницьку частину території, яка не поділяє загальнонаціональних цінностей, на нашу думку, не можна вважати елітою, адже тоді її дії спрямовані на деструктив і розбрат. Під впливом еліти на формування регіональної політики розуміється процес взаємоузгодження загальнонаціональних і регіональних інтересів, відбудова партнерських відносин в механізмах централізації і децентралізації, а також формування системи загальнонаціональних цінностей і пріоритетів.

Література:

1. Белл Д. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Л. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
2. Гюнтер Ганс Ф. К. Избранные работы по расологии / В. Б. Авдеев. – второе изд., дополн. и проиллюстр. – М. : Белые альвы, 2005. – 576 с. – (Библиотека расовой мысли).
3. Еліта / Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/>.
4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – .
5. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співгол.), П. І. Надолішній (співгол.) та ін. – 692 с.
6. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия. Функциональная теория изменения. Понятие общества / Толкот Парсонс // Американская социологическая мысль. – М. : Изд-во Международного ун-та бизнеса и управления, 1996. – С. 462–525.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер / предисл. В. С. Автономова. – М. : ЭКСМО, 2007. – 864 с.